

Zitierhinweis

Lipovski, Radek: Rezension über: Markéta Skořepová, Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855), České Budějovice: Historický Ústav Jihočeské Univerzity, 2016, in: Český časopis historický, 2017, 2, S. 555-558, DOI: 10.15463/rec.864841413

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Markéta SKOŘEPOVÁ

Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)

(= Monographia historica 16)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2016, 432 s.,
ISBN 978-80-7394-591-6.

Jihočeská univerzita vydala další krásnou disertaci z oblasti sociálních a kulturních dějin. Markéta Skořepová v ní navázala na výzkumy Eduarda Maura, Alice Velkové, Sheilagh Ogilvie, Josefa Grulichy, Dany Štefanové aj., tzn. na poznávání sociálních a rodinných struktur, životních cyklů, dědické praxe, mobility a strategií venkovského (popř. maloměstského) obyvatelstva od 17. do 19. století. Jak autorka poznamenala v závěru práce, pro metodiku i komparaci byly zásadní poznatky historiků spjatých s někdejšími projektem *Soziale Strukturen in Böhmen*.

Skořepová si vybrala téma vdovství a postavení sirotků, a to na příkladu arcibiskupského panství Nový Rychnov na Českomoravské vrchovině. Ve sledovaném období panství spadalo pod Tábořský kraj a podléhalo ředitelství arcibiskupských statků v Červené Řečici. Výzkum se však omezil na oblast průniku kompetencí farního úřadu a vrchnostenského úřadu Nový Rychnov. Vzhledem k dochovanosti pramenů se soustředil na období od josefínských reforem do roku 1855. Na Novorychnovsku se v této době rozvinula domácí textilní výroba, zároveň přetrvávalo tradiční společenské uspořádání.

Základní metodu výzkumu představovala rekonstrukce rodin, s jejíž pomocí badatelka zachytila v církevních matrikách 456 mužů a 615 žen, kteří během svého života alespoň jednou ovdověli, a 1199 dětí, jež ztratily alespoň jednoho z rodičů před dosažením dospělosti. Mez dospělosti stanovila autorka na dvacet let s ohledem na české právní normy (jež uváděly čtyřicet let), ale také na předpokládané osamostatnění jedince (s. 56n). Rekonstrukci rodin neprováděla klasicky (od sňatku a vytvoření manželství), nýbrž byl zvolen opačný postup, „tedy podchycení rodin v okamžiku, kdy došlo k jejich rozpadu“ (s. 84). Skořepová dohledala nejdříve úmrtí obou členů manželského páru, jejich srovnáním zjistila typ ukončení manželství (smrt/ovdovění muže nebo ženy) a další případné údaje, např. místo pobytu či jejich socioprofesionální zařazení. Prvním pramenem se Skořepové staly matriky, jež se dochovaly od roku 1785 (starší podlely požáru v 19. století). Tyto záznamy autorka zkombinovala s knihami snubních protokolů, jež měly odhalit možné překážky vstupu do manželství. Údaje o struktuře domácností poskytl zpovědní seznamy, jichž se pro novorychnovskou farnost dochovala téměř souvislá řada z let 1833–1855.

Z pramenů vrchnostenské provenience byly využity pozemkové knihy a knihy smluv, v nichž byla mj. částečně vedena pozůstalostní agenda. Ta však byla zároveň zapisována do určité míry samostatně a výsledná vyjednání se zaznamenávala do knih pozůstalostních řízení. Důležitým pramenem z této agendy byly samozřejmě závěti. Jim předcházely sňatkové smlouvy, zapisované do knih smluv. K dalším gruntovním patřily knihy obligací a knihy kvitancí, jež evidovaly dluhy, přičemž podstatnou část zápisů představovaly záznamy pohledávek sirotčí kasy. V neposlední řadě je potřeba vyzvednout využití velmi specifického aktového materiálu (celkem 117 spisů), který vznikl v důsledku vrchnoporučenského

dozoru nad osiřelými dětmi. Jednalo se o písemnou komunikaci poručníků s vrchnostenským úřadem. Většinou dospělí sirotci žádali především o vyplacení dědictví nebo o povolení sňatku.

Všechny prameny autorka velmi podrobně charakterizovala ve třetí kapitole, posledně jmenované spisy pak ještě podrobněji v kapitole o činnosti vrchnoporučenského úřadu a o sirotčí pokladně. Literatura byla diskutována v úvodu, a to jak z hlediska teoretického, tak metodologického. Úvod je koncipován problémově, Skořepová se v něm snaží nastínit historický výzkum neúplných rodin jako téma evropské a české historiografie. Zmiňuje genderově motivované výzkumy postavení vdov v minulosti, za průkopnickou práci k dějinám sirotek považuje Laslettovu studii *Parental Deprivation in the Past* (1977), dále vyzdvihuje výzkum otázky nevlastního rodičovství a institucionální péče ve Skandinávii či návaznost výzkumu strategií přežití na teze Pierra Bourdieu o možnostech lidského rozhodování a plánování svého osudu. Zásadní inspirací k rozvoji výzkumů sirotčí otázky se stal sborník *When Dad Died*.¹

Ve vlastním výzkumu Skořepová postupně představila problém ovdovění a osiření z pohledu právních norem, sociálního obrazu a vlastních vymezení obou kategorií, pak nastínila dějiny panství Nový Rychnov, jeho demografickou a sociální strukturu, čímž vytvořila podklad pro podrobnější analýzy zaměřené na neúplné rodiny a jejich členy. Nejdříve provedla historickodemografický rozbor, kvantitativně vyhodnotila např. počty vdovců a vdov, průměrnou délku manželství, věk při ovdovění, průměrnou dobu vdovství, počty a podíly sirotek, počty dětí mladších dvaceti let, průměrný počet sirotek na jednu (osiřelou) rodinu, počty podle sociálního postavení rodičů atd.

Z těchto analýz zaujme poměrně dlouhé trvání prvních manželství, v průměru přes dvacet let (medián rovných dvaceti let pro obě pohlaví) po celé období (s. 112), což dokazuje příznivý demografický vývoj v dané oblasti. Dlouhé trvání manželství naznačuje, že mnoho žen se mohlo dožít konce svého fertilního období, což byla do poloviny 19. století opravdu nezvyklá výjimka. Promítlo se to do věku partnerů při prvním ovdovění. Největší část mužů sice ovdověla ve věku 40–49 let (30,9 %), ale velké množství i v kategorii 50–59 (25,9 %, s. 125). Čtvrtina všech vdovců se dostala do vdovského stavu až po padesátém roce života. V historickodemografických analýzách lze snad vytknout zařazení legitimizovaných dětí mezi manželsky narozené (s. 102). Pozdější přiznání se otců k dětem a jejich legitimizování sňatkem nemá vliv na to, že fakticky na svět přišly mimo manželství. Opatrně bych hovořil o vzestupu sňatečnosti po r. 1815 a následném nárůstu porodnosti (s. 102n.), protože tyto relace jsou závislé na počtu obyvatel a sama autorka uvádí v pozn. 417, že data o obyvatelstvu pro toto období schází. Nelze však popřít, že vlivem překvapivě malých zásahů úmrtnostních krizí, hlavně do obyvatelstva v reprodukčním věku, mohlo dojít ke skokovému nárůstu počtu sňatků i narozených.

Pátá kapitola byla nazvána „Strategie neúplných rodin“. V ní se Skořepová pokusila kvantitativně i případově vyhodnotit životní cykly členů postižených rodin a jejich

1 Renzo DEROSAS – Michel ORIS (eds.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002.

vyrovnávání se s nastalou situací. Sledovala postavení mužů i žen v druhém roce vdovství podle pětiletí a za celé období podle věku při ovdovění a podle socioprofesionálního zařazení. Dále se zaměřila na opakované sňatky ovdovělých osob a na věkové rozdíly mezi partnery. „Zásadní roli v postojích a osudech ovdovělých osob i jejich potomků hrála otázka držby rodinného majetku“ (s. 301). Tento aspekt měl význam pro nové sňatky ovdovělých i pro budoucnost jejich potomků.

Zde se autorka věnovala předávání venkovských usedlostí, samostatnému hospodaření ovdovělých rodičů a výměnku. Zajímavě vysvětlila sňatky vdovců se svobodnými dívkami. Hospodáři i hospodyně byli podle ní připoutáni ke svému majetku a potřebovali, aby se jejich nový partner přistěhoval za nimi (s. 148). Ani vdovy se pro uzavření nového manželství neodstěhovaly příliš často z původního statku. Naděje vdovců na nový sňatek byly vyšší než u vdov, ale i oni museli snížit své nároky. Jak autorka píše, vdovci většinou nemohli nabídnout novomanželce a jejich společným dětem statek, protože na ten měly právo děti z prvního manželství.

Analýzy této kapitoly patří k nejpřínosnějším partiím celé knihy. Do určité míry je to dáno i kombinací s příklady. Podle Skořepové umožnila mikrohistorická studie „prolnutí kvantitativních metod se sledováním osudů konkrétních jednotlivců“ (s. 298), což velmi oceňuji. Každý takový výzkum ovšem naráží na problém všeobecného a individuálního postižení jevů. Badatelka se s tím vyrovnala výborně, dokázala v účelném poměru využít obojí. Stejně však zůstává otázkou, zda v některých kvantitativních analýzách disponuje dostatečně reprezentativním počtem případů, nebo zda lze některé jevy vůbec kvantitativně podchytit. Zejména motivace podléhá náhodě a osobnosti jednatelce. Proto jsou přínosné příklady: sňatek svobodného selského syna Tomáše Klubala s výměnkářkou (s. 155) nebo konkubínát krejčího Vítky (s. 157) apod.

Propojením obou metodických přístupů badatelka vyvrátila představu o počátcích emancipace žen díky možnosti samostatně hospodařit. Převzetím usedlosti se žena mohla stát respektovanou hlavou domácnosti, ale řada žen „o samostatné vedení usedlosti jednoduše nestála“ (s. 182). Vdovci zase často hospodařili v čele usedlosti i s nastávajícím, už ženatým hospodářem, takže určitou fázi života vytvářeli rozšířenou rodinu. To je důležitý poznatek pro dnešní zpochybňování Hajnalova schématu (s. 170): „k předávání pravomocí hlavy domácnosti mohlo docházet postupně a nebylo přímo svázané s okamžikem svatby“ (s. 302).

Pochopitelně lze namítnout, že takové závěry platí pro Novorychnovsko, ale jinde tomu možná bylo jinak. To ukazuje na ošidnost zevšeobecnujících teorií, ke kterým se historie (někdy zbytečně) snaží dospět. V tomto směru je otázkou, do jaké míry vztahovat vlastní výzkumy k badáním z jiných evropských zemí, nebo do jaké míry lze srovnávat situace z různých období. Vezmeme-li za berné rozdělení epochy 17.–19. století ve vývoji venkova, jak to v návaznosti na předchozí výzkumy učinila Alice Velková, pak se Markéta Skořepová věnovala až poslední fázi, období jistého „přelidnění“,² které mělo výrazná specifika proti předchozím obdobím. Neměla by se tedy, čistě teoreticky, autorka k době minulé

2 Tento termín i jev můžeme zpochybňovat, ale Malthus si velmi dobře všiml problémů, jež se objevily v souvislosti s nedostatkem půdy na přelomu 18. a 19. stol. Thomas Robert MALTHUS, *Esej o principu populace*, Praha 2002.

více vymezit? Hledáme-li jemné nuance, pak je to asi potřeba, ale na druhou stranu se stále jednalo o tutéž tradiční společnost.

Drobným příkladem z recenzované práce mohou být sňatky příbuzných. Markéta Skořepová poukázala na to, že takovými svazky mohla být vyřešena obava ze soužití nevlastních rodičů a dětí (s. 168). Zejména vdova si mohla vzít např. strýce svých dětí, které ho už znaly a on znal je. Alice Velková zase píše o stále větší kontinuitě držby v důsledku ekonomického tlaku, „aby usedlost v cizí ruce nepřišla“,³ a propojenosti rodinných vazeb, jakési rodinné sítě v dané lokalitě, či širší oblasti. Sňatky příbuzných tak mohly mít svůj původ v této síti a snaze ji udržet. Oba motivy se pak vzájemně nevylučují.

V šesté kapitole se Skořepová věnovala životním podmínkám osiřelých rodin, zejména na základě zpovědních seznamů prozkoumala čelední službu a podruživství, domácnosti osiřelých rodin, kategorii úplných sirotek a poručnictví nad osiřelými. Opět řadu jevů dokládala příklady, už byla zmíněna komunikace mezi poručníky a vrchnostenskými úřady. Na podkladě rozboru protokolů vrchnoporučenského úřadu dospěla autorka k závěru, že role poručníků byla do značné míry formální. Nadto potvrdila, že kmotrovství nemělo pro stanovení poručníků velký význam (s. 247), což podrobně analyzovala v přípravném článku, publikovaném v Českém časopise historickém.⁴

Jedním z důležitých cílů práce bylo sledování perspektiv sirotek (životní kariéry). Tomu autorka věnovala poslední kapitolu, v níž analyzovala dědické podíly osiřelých dětí po otci, či po matce (i podle sociálního postavení otce), sňatky sirotek, zejména sňatkový věk, který byl překvapivě nižší než u zbytku populace, protože smrt rodičů „urychlila dospívání“ dětí. Pracovní snížení hranice zletilosti na dvacet let se tak ukázalo praktickým. Druhé manželství rodiče na to nemělo žádný vliv a ani se neprokázalo, že by příchod macechy vyvolával potřebu rychle opustit společnou domácnost. Zdá se tedy, že stereotypy vnímání macech a ubohých sirotek jsou spíše výsledkem jednotlivých případů a možná i jejich zveličením. V tomto směru nabízí Skořepová v závěru zajímavé téma výzkumu: srovnání situace sirotek a nemanželských dětí, tzn. osob bez jednoho či obou rodičů (s. 307). I kolem nemanželských dětí panují stereotypní představy.

Celá práce je protkána tabulkami, jež autorka využívá k analýzám a odkazuje na jejich data. Řada tabulek a barevných grafů je v příloze, která zabírá bezmála padesát stran knihy. Barevná obrázková příloha nabízí mapky zkoumané oblasti. Lze v ní nalézt také reprodukce pramenů, stavební plány domů a různé doplňující obrázky kulturního charakteru. Markéta Skořepová připravila precizní mikrohistorickou studii, která je čtivá, zajímavá, přínosná a otevírá nové otázky. Pojednává o „obyčejných obyvatelích venkova“, čehož si obzvláště cením v době, v níž se společnost obrací spíše k osobnostem (pochybně) „výjimečným“.

Radek Lipovskí

3 Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 245.

4 Markéta SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním dějinám raného novověku a 19. století*, ČČH 114, 2016, s. 58–82.